

עולמות שחיטה שונים

ופסיקת הרמב"ם

עזרא שקל

משנה חולין

(א) הכל שוחטין ושחיטתן כשרה, חוץ מחרש, שוטה, וקטן, שמא יקלקלו בשחיטתן. וכלן ששחטו ואחרים רואין אותן, שחיטתן כשרה. שחיטת נכרי, נבלה ומטמאה במשא. השוחט בלילה, וכן הסומא ששחט, שחיטתו כשרה. השוחט בשבת, וביום הכפורים, אף על פי שמתחייב בנפשו, שחיטתו כשרה:

(ב) השוחט במגל יד, בצור, ובקנה, שחיטתו כשרה. הכל שוחטין ולעולם שוחטין, ובכל שוחטין, חוץ ממגל קציר, והמגרה, והשנים, והצפרן, מפני שהן חונקין. השוחט במגל קציר בדרך הליכתה, בית שמאי פוסלין, ובית הלל מכשירין. ואם הִתְּלִיקוּ שניה, הרי היא כסכין:

(פרק א' משניות א'-ב')

כאשר מעיינים במשניות הראשונות של מסכתנו ניתן לראות חוסר התאמה מסויים. מיד בהתחלה המשנה מצהירה "הכל שוחטין", אמירה מוחלטת המאפשרת לכל אחד לשחוט: אנשים ונשים, גדולים וקטנים, מומחים וחסרי נסיון. אך מיד אח"כ המשנה מוסיפה ביטוי תמוה "ושחיטתן כשרה", לכאורה זהו דבר המובן מאיליו, אם הכל שוחטין אז ודאי ששחיטתן כשרה.

לאחר מכן המשנה מצמצמת את "הכל שוחטין" ואומרת "חוץ מחרש שוטה וקטן, שמא יקלקלו בשחיטתן", אמנם הכל שוחטין, אך ישנם כאלו שאנו חוששים ששחיטתן תצא מקולקלת. אח"כ המשנה מוסיפה עוד אמירה "וכולן ששחטו...", אמירה זו היא אמירה דיעבדית, שהרי הם כבר שחטו. גם על אמירה זו יש לתהות, הרי כבר אמרנו "הכל שוחטין" אז מה מקום ל"וכולן ששחטו"? אלא, כנראה שאמירה זו מוסבת על חש"ו. יוצא לנו מבנה כזה שבו המשנה פותחת בהצהרת "הכל שוחטין", אך מיד אח"כ ממחרת להבהיר שלמרות

ש"הכל שוחטין" אנו לא נשמח שכולם ישחטו. לא ניתן לחש"ו לשחוט לכתחילה, אולם בדיעבד אנו יכולים להסתדר גם עם מקרה כזה.

אחר כך, המשנה מוסיפה מקרה "שחיטת נכרי-נבלה". בניגוד לאמירות הקודמות שנראות כעומדות ביחס ל"הכל שוחטין", נראה שהמקרה הזה עומד בפני עצמו. שחיטת נכרי היא נבלה, היא לא שחיטה פסולה - היא נבלה, גם אין פה חשש שמא יקלקל. השחיטה שלו היא נבלה וזהו. המשנה גם לא נותנת טעם לדבר.

כאן מסתיים החלק בו המשנה עוסקת במי שוחט. בעצם יצא לנו שהמשנה הגדירה גבולות גזרה של "הכל שוחטין" עד "שחיטת נכרי", כלומר נכרי אינו כלול ב"הכל". אך בתוך הכל שוחטין ישנו חשש "שמא יקלקלו" שזה מצמצם את הכלל של "הכל שוחטין" וכמו כן יש גם מושג של בדיעבד "וכולן ששחטו". את שני המושגים האלו יש לבחון מול הכלל של "הכל שוחטין" ולראות היכן הם עומדים.

לאחר מכן, המשנה עוברת לעסוק בכמה מצבים מסויימים. "השוחט בלילה וכן הסומא¹ ששחט" ו"השוחט בשבת וביום הכיפורים". המקרה של שבת ויוה"כ הוא ודאי מקרה דיעבדי, שהרי לא יתכן לדבר על שחיטה כזו לכתחילה. במקרה של הלילה והסומא זה פחות ברור, אך היות והמשנה שנתה אותם בסמיכות נראה לומר שגם מקרה זה הוא דיעבדי. הבעיות במקרה זה ברורה, חוסר היכולת לראות הוא הסיבה לכך שמקרה זה גם הוא בדיעבד.

מכאן המשנה עוברת לעסוק בכלי השחיטה. "השוחט במגל יד, בצור ובקנה". מקרה זה מקומו אינו ברור, מכיוון שלא ברור האם אלו כלים שיש בהם בעייתיות ובכל זאת המשנה מחדשת לנו ששוחטים בהם, או שאלו רק דוגמאות מסוימות לכלי שחיטה אפשריים.

כאן המשנה שוב יוצאת בהצהרה ואומרת "הכל שוחטין ולעולם שוחטין ובכל שוחטין". שוב, אמירה מתירנית מוחלטת וכוללת. תמיד אפשר לשחוט, איך ומתי שרק תרצה. לאור אמירה זו נראה לי שגם המקרה של מגל יד, צור וקנה מקבל אופי דיעבדי, אחרת מדוע שנינו אותו, הרי "בכל שוחטין". מלבד זאת היות והוא נשנה בסמוך לשני המקרים הדיעבדים הקודמים (שחיטת סומא

¹ לענ"ד ברור שזה לא עיסוק במי שוחט, אלא מצב מסויים של חוסר ראייה של הסומא דומיא דהשוחט בלילה.

ובלילה ושחיטה בשבת וביוה"כ), נראה שמקומו איתם.

אחר כך המשנה שוב מצמצמת ואומרת "חוץ ממגל קציר והמגירה והשיניים והציפורן מפני שהן חונקין". בניגוד ל"חוץ מחרש שוטה וקטן", כאן זהו אינו חשש אלא פגם עצמי בכלים אלו שאינם שוחטים אלא חונקים.

לסיכום, המשנה פותחת ומסיימת בשתי הצהרות מוחלטות. במקביל ישנן שתי אמירות שליליות מוחלטות, "שחיטת נכרי - נבלה" ו"מפני שהן חונקין". בין שתי ההצהרות מופיעים כל מיני מקרי ביניים של חששות ומקרי דיעבד. כל מקרי הביניים הנתונים בין שתי ההצהרות יוצרות מבנה רוע מעט של המשנה. מחד, "הכל שוחטין, ולעולם שוחטין וכו'" אמירות מתירניות מוחלטות, ומאידך: "שמא יקלקלו", "וכולן ששחטו", "השוחט בשבת וביוה"כ", אמירות המציגות עולם שחיטות דיעבדי מלא חששות.

נתבונן בשתי האמירות השליליות של המשנה, "שחיטת נכרי - נבלה" ו"מפני שהן חונקין". בשתי אמירות אלו המשנה לא אומרת שזוהי שחיטה פסולה. שחיטת נכרי היא נבלה, גם אם הוא שחט ע"פ כל כללי השחיטה. במקרה השני המשנה מציינת שזוהי חניקה ולא שחיטה. כלומר בשני המקרים זו אינה שחיטה כלל אלא זוהי פעולה אחרת לגמרי. לאור הבנה זו ניתן להבין יותר את האמירות החיוביות במשנה. "הכל שוחטין וכו'...", דרך השחיטה וזמנה לא כ"כ משנים, והעיקר שזו תהיה פעולת שחיטה ולא פעולה אחרת. מגירה לא שוחטת אלא חונקת, ונכרי גם הוא לא מסוגל לבצע את פעולת השחיטה. ישנה הגדרה מסוימת לפעולת השחיטה, וכל הדיון הוא האם פעולה זו נעשתה או לא.

ברם, הבנה זו עדיין אינה מבהירה את הצורך בכל מקרי הביניים המופיעים במשנה. יותר מכך, אם כל מה שנדרש הוא ביצוע פעולת השחיטה, מה המקום לחששות ולמקרי דיעבד למיניהם.

תוספתא חולין

א. הכל כשרין לשחוט אפילו כותי אפילו ערל ואפילו ישראל משומד. שחיטת המין עבודה זרה. ושחיטת הגוי הרי זו פסולה, ושחיטת הקוף הרי זו פסולה, שנאמר: (דברים יב) "וזבחת ואכלת" לא שזבח הגוי ולא שזבח הקוף ולא שזבח מאליה...

ג. וכן סומא שיודע לשחוט שחיטתו - כשרה. וכן קטן שיודע לשחוט שחיטתו - כשרה.

ד. לעולם שוחטין בין ביום ובין בלילה בין בספינה בין בראש הגג.

ה. בכל שוחטין אפילו בצור אפילו בזוכית אפילו בקרומית של קנה. בכל שוחטין בין בדבר המחובר בקרקע ובין בתלוש מן הקרקע, בין שהעביר סכין ע"ג צואר ובין שהעביר צואר על גבי סכין ושחט - שחיטתו כשרה:

(כתב יד וינה, פרק א' הלכות א', ג'-ה')

לעומת פתיחת המשנה "הכל שוחטין", התוספתא פותחת ב"הכל כשרין לשחוט". גם זוהי הצהרה, אך היא מינורית יותר מהצהרת המשנה. הצהרה כזו כבר מלמדת אותנו שישנו מושג של שוחט כשר. אח"כ, התוספתא מסבירה את הצהרת הפתיחה ואומרת "אפילו כותי, אפילו ערל, ואפילו ישראל משומד". בניגוד למשנה שכללה כלל ואחר-כך צמצמה אותו, התוספתא עובדת באופן של הרחבה. במקום "חוץ מ..." של המשנה, אנו פוגשים בתוספתא "אפילו... אפילו... אפילו...". אח"כ התוספתא מונה לנו מקרי שחיטה פסולים. "שחיטת המין - ע"ז. ושחיטת הגוי הרי זו פסולה, ושחיטת הקוף הרי זו פסולה". כלומר התוספתא פותחת בהצהרה ומיד מגדירה את גבולות הגזרה שלה. שחיטת כותי, ערל ומשומד כשרות, שחיטת גוי וקוף פסולות.² בניגוד למשנה שבה הבנו שיש פעולת שחיטה ויש פעולה אחרת, יש כלי ששוחט ויש כלי שחונק, בתוספתא אנו רואים שיש שחיטות כשרות ויש גם שחיטות פסולות, אך הן גם פעולות הנקראות שחיטה.

בהמשך, התוספתא ממשיכה למנות לנו מקרי שחיטה שונים חלקם כשרים וחלקם פסולים. בניגוד למשנה שהביטוי "שחיטתו כשרה" תמיד הופיע כמקרה ביניים של חשש או בדיעבד, בתוספתא הביטוי "שחיטתו כשרה" נראה לכתחילאי לחלוטין. הביטויים היחידים בתוספתא, שלהם ניתן לייחס אופי דיעבדי הם "מותרת באכילה" ו"שן תלושה וצפורן תלושה - שוחטין בה", וגם על פשר הביטויים הללו ניתן עוד לעיין.

בהמשך התוספתא אנו נתקלים בכמה ביטויים שאנו כבר מכירים. "לעולם שוחטין - בין ביום, בין בלילה" ו"בכל שוחטין - אפילו בצור, אפילו

² לא התייחסתי לביטוי "שחיטת המין" - עבודה זרה" מכיוון שזה כבר מעביר אותנו לדיני איסור ע"ז וכד' ומוציא אותנו מדיני שחיטה.

בזכוכית...". גם כאן התוספתא עובדת באופן של הרחבה בניגוד למשנה.

הביטוי במשנה "הכל שוחטין, ולעולם שוחטין, ובכל שוחטין" מופיע גם בתוספתא, אך עם כמה הבדלים. ראשית, התוספתא כתבה כל חלק בנפרד, כלומר הביטוי הזה בתוספתא מחולק לשלוש. (אפשר לומר גם לארבע, כי התוספתא כתבה פעמיים "בכל שוחטין"). שנית, במקום פתיחת המשנה "הכל שוחטין" התוספתא פתחה ב"הכל כשרין לשחוט".

נראה שהמשנה והתוספתא ינקו את הביטוי מאותו מקור, כנראה ש"הכל שוחטין ובכל שוחטין ולעולם שוחטין" הוא משנה קדומה, כך שגם עורך המשנה וגם עורך התוספתא ראו לנכון לשבץ אותה בחיבורם.

המשנה והתוספתא משתמשות באותו חומר גלם. שתיהן מתבססות על האמירה הקדומה "הכל שוחטין, ולעולם שוחטין, ובכל שוחטין", אך כל אחת מהן בונה ע"ג אמירה זו עולם שונה לחלוטין.

התוספתא מציגה לנו עולם של שחיטות. בתוך העולם הזה אנו צריכים לברר האם השחיטה כשרה או פסולה ע"פ כללים מסוימים. אין כמעט איזכור לחששות או למקרי דיעבד.

המשנה מציגה לנו עולם אחר. ישנה פעולת שחיטה וישנן פעולות אחרות. פעולת השחיטה תמיד מכשירה את הבשר, לעיתים זה יהיה מלווה בחששות כבדים, אבל תמיד זו תהיה פעולת שחיטה.

התוספתא בנויה בצורה מאד מסודרת; כאשר היא אומרת אמירה מסוימת היא מיד מגדירה את גבולות הגזרה שלה. ישנם מקרים כשרים, ישנם מקרים פסולים. אין מקרי ביניים, אין שטחים אפורים. אך זו גם הבעייתיות שבה מאחר והיא מציגה עולם חד, עולם שחור ולבן, כשר ופסול. כל הדינים עומדים על חוד הסכין.

המשנה לעומת זו, למרות המבנה הרעוע שלה, יוצרת עולם של שחיטה, שבתוכו יש הרבה שטחים אפורים, חששות קלים וכבדים ושחיטות בדיעבד שונות ומשונות, אך כולן שחיטות המכשירות את הבשר לאכילה.

יחסי משנה ותוספתא בגמרא

מיד בתחילת המסכת, הגמרא מתחילה לדבר במושגי לכתחילה ודיעבד.³ סוגיית הפתיחה

³ "הכל שוחטין לכתחילה ושחיטתן כשרה בדיעבד".

בחולין עוסקת בבירור מושגי הלכתחילה והדיעבד במשנה; מה הן בדיוק לשונות הלכתחילה ובדיעבד במשנה ומה הן מציינות. בכלל, כאשר מתבוננים בדפים הראשונים של המסכת, נראה שהגמרא מכניסה את הלכות שחיטה לגמרי לתוך מושגים אלו. במקומות רבים בהם הגמרא עוסקת במשנה, היא מיד מעבירה את הדיון למושגי לכתחילה ודיעבד. הביטוי "השוחט: דיעבד- אין, לכתחילה- לא" מופיע כמה וכמה פעמים בתחילת העיסוק במשנה מסוימת⁴, מה שנותן את התחושה שלאמוראים היתה תבנית קבועה שלתוכה הם יצקו את המשניות.

בדף טו: הגמרא מביאה את המשנה הבאה:

"השוחט במגל יד, בצור, ובקנה - שחיטתו כשרה. הכל שוחטין, ולעולם שוחטין, ובכל שוחטין, חוץ ממגל קציר והמגירה והשינים והציפורן, מפני שהם חונקין".

במשנה זו אנו רואים בבירור את הפער הקיים בתוך המשניות. מחד, אומרת לנו המשנה שהשוחט בכלים מסוימים שחיטתו כשרה ומאידך היא אומרת לנו ש"בכל שוחטין", חוץ מהכלים בהם לא שוחטים, כי הם חונקים. שוב עולה לנו השאלה הנ"ל: אם אכן - "בכל שוחטין", מדוע המשנה פותחת ב"השוחט במגל יד... שחיטתו כשרה"?

הגמרא, מיד מעמידה את הרישא במקרה של דיעבד. "השוחט דיעבד אין, לכתחילה לא". העמדה זו מובנת מאוד לאור השאלה שהצגנו לעיל⁵. במגל יד, הבעייתיות מובנת, "דילמא אתי למעבד באידך גיסא". חשש, שמא ישחוט בצד השני, הצד שחונק ולא שוחט. העמדה זו, מתאימה מאוד לעולם שראינו במשנה. עולם של שחיטה, שיש בו מקרי דיעבד הנובעים מהחשש שמא לא תתבצע כאן שחיטה. צד אחד של המגל שוחט יפה, אך אנו חוששים שהשוחט יטעה וישחט בצד השני, הצד החונק. לכן אם שחט בצד היפה, בדיעבד שחיטתו כשרה, אך לכתחילה אנו חוששים שישחט בצד השני.

אך כאשר אנו מגיעים לצור וקנה, ישנה בעיה. כאן המשנה מתנגשת בתוספתא שאומרת "בכל שוחטין בין בצור, בין בזכוכית, בין בקרומית של קנה". הקושי אינו קושי של מקורות סותרים, שהרי על פניו גם המשנה וגם התוספתא מתירות שחיטה

⁴ "השוחט בלילה" י"ג; "השוחט במגל יד..." ט"ו; "השוחט אחד בעוף..." כ"ו:.

⁵ ושוב זה נראה שהאמוראים יוצקים את המשנה לתבנית קבועה כמו שאמרנו לעיל.

”לעולם רבי חייא, ואפילו לכתחלה, והאי דקמיפלגי בדיעבד⁸ להודיעך כחו דרבי.”

הגמרא מעמידה כעת את התוספתא אליבא דר' חייא, שמדבר גם במקרה של לכתחילה. אך רבי אוסר אפילו במקרה של דיעבד.

אך, לפי העמדה זו, הדרא קושיין לדוכתא, עדיין קשה לנו משנתנינו שמדברת על צור וקנה בדיעבד, בניגוד לתוספתא, ומחלוקת רבי ור' חייא לא עוזרת לנו כבר, מכיוון שר' חייא מכשיר גם לכתחילה ורבי פוסל בדיעבד.⁹

כדי לפתור קושיה זו הגמרא (שם) יוצרת חילוק נוסף:

”כאן במחובר מעיקרו, כאן בתלוש ולבסוף חיברו.”

משנתנינו היא אליבא דרבי והיא עוסקת במקרה שהצור והקנה היו תלושים ואח”כ חיברו אותם. במקרה כזה רבי יתיר את השחיטה בדיעבד. אך במחלוקתו עם ר' חייא דובר על צור וקנה מחוברים מלכתחילה ושם הוא פסל.¹⁰

סוגיה זו היא ראי לפער בין עולם השחיטה של המשנה לעולם השחיטה של התוספתא. אנו רואים בבירור כיצד האמוראים נדחקים לחילוקים שונים ומשונים וזאת רק בעקבות העמדת המשנה במקרה דיעבד. בסוגיה זו הגמרא עורכת מעין עימות סמוי בין המשנה לתוספתא, מנסה ליישב את המקורות הסותרים ולבסוף מעמידה את המשנה אליבא דרבי (שהוא ידוע כעורך המשנה) ואת התוספתא כר' חייא (שהוא ידוע כעורך התוספתא).

האמוראים בסוגיה מראים לנו את הבעייתיות שבמבנה המשנה, המעבר המהיר ממקרי דיעבד - ”השוחט במגל יד, בצור...” אל ההצהרות הגדולות של ”בכל שוחטין”, לעומת המבנה המסודר של התוספתא - ”בכל שוחטין, בין בצור, בין בקנה”.

המסקנה העיקרית שמתגבשת בסוגיה זו היא שהצור והקנה שאבדו בעולמה של המשנה, חוזרים אל תוך הגדרת ”בכל שוחטין” ע”י ההקבלה

בצור ובקנה. הקושי האמיתי, הוא סתירת העולמות, המשנה מביאה את צור וקנה בתור כלי שחיטה בדיעבדיים⁶, לעומת התוספתא ששם הם כלי לכתחילה, שהרי ”בכל שוחטין, בין בצור וכו'...” בעולמה של התוספתא, אין מקרי דיעבד; ישנה שחיטה כשרה וישנה שחיטה פסולה.

הגמרא בדף טו: מנסה ליישב את הקושיא ע”י חילוק בין המקורות ע”פ אמירתו של רב כהנא:

”לא קשיא: כאן בתלוש, כאן במחובר, דאמר רב כהנא: השוחט במחובר לקרקע - רבי פוסל ור' חייא מכשיר, עד כאן לא קא מכשיר רבי חייא אלא בדיעבד, אבל לכתחלה לא.”

הגמרא נעזרת במחלוקת שרב כהנא מביא. שחיטה בכלי המחובר לקרקע, רבי פוסל ור' חייא מכשיר. לפי מה שביארנו לעיל, הגמרא רוצה להעמיד את התוספתא במקרה של לכתחילה ואת המשנה במקרה של דיעבד. לכן, הגמרא משתמשת בדעת ר' חייא שמכשיר שחיטה במחובר ומעמידה את המשנה כמוהו. במהלך זה הגמרא מוכרחת להעמיד את ר' חייא במקרה של דיעבד.

אלא, ששוב מתנגשת המשנה עם התוספתא שאומרת: ”בכל שוחטין, בין בתלוש, בין במחובר”. התוספתא מכשירה לכתחילה שחיטה במחובר, לעומת המשנה שמכשירה רק בדיעבד. שוב, הסתירה כאן היא לא סתירת המקורות, שעל פניהם אינם סותרים כלל, שהרי בפשט, המשנה לא התייחסה כלל לבעיית התלוש והמחובר. הסתירה היא רק בהעמדת המשנה ע”פ הגמרא. אלא, שהעמדה זו מוכרחת, מכיוון שאלו עולמות השחיטה שהציגו המשנה והתוספתא והסתירה האמיתית היא בין שניהם.

לאחר העמדת דעתו של ר' חייא במקרה של בדיעבד, יוצא שהתוספתא היא לא כרבי ולא כר' חייא. מכיוון שהתוספתא, מדברת במקרה של לכתחילה.⁷

לכן, הגמרא (שם) נסוגה מהעמדתה הראשונית ואומרת:

⁸ לפי רב כהנא לעיל: ”אמר רב כהנא השוחט במחובר לקרקע - רבי פוסל ור' חייא מכשיר.”

⁹ ”ואלא מתניתין דקתני השוחט - דיעבד אין, לכתחלה לא, מני? לא רבי ולא רבי חייא, אי רבי חייא אפילו לכתחלה! אי רבי, דיעבד נמי לא!”

¹⁰ הגמרא מחלקת חילוק זה בהסתמך על הברייתא: ”השוחט במוכני - שחיטתו כשרה, במחובר לקרקע - שחיטתו כשרה, נעץ סכין בכותל ושחט בה - שחיטתו כשרה, היה צור יוצא מן הכותל או קנה עולה מאליו ושחט בו - שחיטתו פסולה.”

⁶ לאמוראים ברור לחלוטין שמקרה זה הוא בדיעבד. העמדת מקרה זה כלכתחילה היתה פותרת את הסתירה, אך רעיון זה אפילו לא עולה בגמרא, מכיוון שלאמוראים ברור כ”כ שאין מקום להעמדה כזאת והם מעדיפים לפתור את הסתירה בדרכים אחרות, שהן לכאורה דחוקות הרבה יותר.

⁷ ”מני? לא רבי ולא ר' חייא, אי ר' חייא; דיעבד אין, לכתחלה לא! אי רבי; דיעבד נמי לא!”

לתוספתא, תוך כדי הקביעה שזהו עמק השווה בין רבי לר' חייא ושניהם מסכימים עליו (כמובן, במקרה שהם תלושים מן הקרקע).

בסוגיה זו ראינו את הניווט של האמוראים בין המשנה לתוספתא, אך סוגיה זו היא יישוב מקומי של בעיה פרטית אחת. כאשר מסתכלים בכלל על השחיטה ובייחוד כאשר באים לפסוק הלכה, הפער בין עולם שבו השחיטה היא טכנית לחלוטין, לבין עולם שמדבר על הלכות כשרות השחיטה, הופך להיות בעיה ממשית. בעולם המשנה - עולם השחיטה הטכנית, ההבדל היחיד בין מקרה לכתחילה לדיעבד הוא מאיזה כיוון בציר הזמן בוחנים את השחיטה. כאשר עומדים לפני השחיטה מנסים לנפות את הגורמים העלולים למנוע מהשחיטה להתבצע כיאות, אך כאשר בוחנים שחיטה לאחר מעשה, בודקים האם התבצעה שחיטה או לא. בסופו של דבר הן במקרי הלכתחילה והן במקרי הדיעבד, השחיטה התבצעה. לעומת זאת, בעולמה של התוספתא, עולם השחיטות הכשרות והפסולות, שחיטת הדיעבד נראית כשחיטה פחות טובה ואף פחות כשרה.

לכן, כאשר באים לעסוק בהלכות שחיטה, בעיית הפער הופכת להיות בעיה רצינית ויש ליצור מבנה שיכיל את שני העולמות, בלי שיפגעו זה בזה. מבנה כזה הוא כמעט בלתי אפשרי. כעת, ננסה לבחון כיצד עולמות אלו משתלבים בפסיקת הרמב"ם.

הלכות שחיטה במשנה תורה להרמב"ם

כאשר מעיינים בהלכות שחיטה לרמב"ם אנו מוצאים ביטויים כגון "שחיטתו פסולה", "כשרה", יחד עם ביטויים כמו "שוחטין... לכתחילה", "לא ישחוט... ואם שחט שחיטתו כשרה".

ע"פ ביטויים אלו אנו רואים שהרמב"ם משתמש בלשונה של התוספתא של שחיטות כשרות ופסולות, אך בכל זאת אינו מתעלם ממקרי דיעבד ומחששות שונים.

כפי שכבר ביארנו לעיל, עירבוב עולמות המשנה והתוספתא יוצר בעייתיות. גם ברמב"ם ניתן למצוא את אותה בעייתיות. מקרי הדיעבד של המשנה, שהם בעצם שחיטה לכל דבר, מקבלים ברמב"ם לבוש שונה. "לא ישחוט... ואם שחט

שחיטתו כשרה". כאשר משתמשים בלשון זו, מתקבל הרושם ששחיטה בדיעבד, היא שחיטה הכשרה בשעת הדחק ולא כפי שהבנו את מקרה הדיעבד בתוך עולמה של המשנה.

ניקה לדוגמא את הלכה כ"ה בפרק א':

"בדק הסכין ושחט בה ולא בדקה אחר שחיטה, ושבר בה עצם או עץ וכיוצא בהן ואחר כך בדק ומצאה פגומה שחיטתו כשרה, שחזקת הסכין שנפגמה בדבר הקשה ששבר בה, וכן אם פשע ולא בדק הסכין או שאבדה הסכין עד שלא יבדוק, שחיטתו כשרה."

השוחט צריך¹¹ לבדוק את הסכין גם לאחר השחיטה, שמא תמצא פגומה. אך אם פשע ולא בדק שחיטתו כשרה. זו לשון דיעבדית מובהקת ויותר מכך, היא גותנת תחושה שהשחיטה אמנם כשרה, אך היא לא מושלמת.

אך כאשר נעיין בהלכה הקודמת, הלכה כ"ד, נמצא דבר מעניין:

"וצריך לבדוק כן אחר השחיטה שאם מצא בה פגם אחר השחיטה הרי זו ספק נבלה שמא בעור נפגמה וכששחט הסימנים בסכין פגומה שחט..."

הרמב"ם לא כותב שכאשר הסכין נמצאה פגומה לאחר השחיטה, השחיטה פסולה. במקום זה הוא כותב שהבהמה היא "ספק נבלה". זוהי אמירה תמוהה, מה פירוש ספק נבלה? אנו יודעים שכאשר הבהמה נפסלת בשחיטתה היא נקראת נבלה. כאשר השחיטה כראוי, אך הבשר אסור מסיבה אחרת, הבהמה נקראת טריפה¹². אך מה פירוש ספק נבלה, האם התבצעה כאן שחיטה כשרה או לא?

כדי להבין דין זה של הרמב"ם, נעיין במקור הלכה זו בגמרא, והוא מחלוקת רב הונא ורב חסדא בדף .:

"איתמר: השוחט בסכין ונמצאת פגומה; אמר רב הונא: אפילו שיבר בה עצמות כל היום - פסולה, חיישינן שמא בעור נפגמה; ורב חסדא אמר: כשרה, שמא בעצם נפגמה."

כאשר הסכין נמצאת פגומה לאחר השחיטה, רב הונא פוסל את השחיטה, מכיוון שהוא חושש

¹¹ "השוחט צריך שיבדוק הסכין בחודה ומצד זה ומצד זה... וצריך לבדוק כן אחר השחיטה..." (פ"א הלכות כ"ג - כ"ד).

¹² "כלל אמר רבי ישבב משום רבי יהושע כל שנפסלה בשחיטתה נבלה. כל ששחיתתה כראוי ודבר אחר גרם לה ליפסל טריפה והודה לו רבי עקיבא" (משנה חולין, פ"ב מ"ד) וכן בתוספתא פ"ב ה"ט.

שהסכין נפגמה בעור הבהמה והשחיטה נעשתה בסכין פגומה. רב הונא חושש לכך אפילו במקרה ששיברו בסכין עצמות לאחר השחיטה וניתן לתלות בכך את פגם הסכין. לעומתו, רב חסדא תולה את פגם הסכין בעצם המפרקת של הבהמה ולכן הוא מכשיר את השחיטה.

לאחר השקלא וטריא בסוגיה זו, הגמרא (י): פוסקת את ההלכה:

”והילכתא כוותיה דרב הונא כשלא שיבר בה עצם, והילכתא כוותיה דרב חסדא כששיבר בה עצם.”

כאשר ניתן לתלות את פגמת הסכין בשבירת עצמות (אבל לא בעצם המפרקת) נכשיר את השחיטה כשיטת רב חסדא, אך כאשר לא שיברו בסכין עצמות, נפסול את השחיטה כרב הונא.

מתוך הסוגיה זו עולות שתי שאלות על פסיקת הרמב"ם:

1. המקרה במחלוקת הוא “השוחט בסכין ונמצאת פגומה”, כך היא לשון הגמרא. מלשון זו משמע ש**פתאום** הסכין נמצאה פגומה, אך בשום מקום לא מציינו **חיוב** לבדוק את הסכין גם לאחר השחיטה. אם כך מדוע פסק הרמב"ם “**וצריך לבדוק כן אחר השחיטה**...”¹³

2. “אמר רב הונא: אפילו שיבר בה עצמות כל היום - **פסולה**”. רב הונא פוסל את השחיטה. אם השחיטה פסולה הבהמה נבלה. אמנם פסול זה נובע מחשש שמא הסכין נפגמה בעור, אך בסופו של דבר השחיטה פסולה¹⁴. אם כן, מדוע פסק הרמב"ם שהבהמה היא “ספק נבלה”?

לגבי השאלה הראשונה, ניתן לענות שכוונת רב הונא היתה שיש לבדוק את הסכין גם לאחר השחיטה.¹⁵

לגבי פסיקת הרמב"ם “ספק נבלה”, נראה לומר, שכיוון שרב הונא חושש שמא נפגמה הסכין בעור, אז הוא פוסל **מספק**. לכן, פסק הרמב"ם שהבהמה אינה נבלה ודאית, אלא ספק נבלה.

אך, עדיין זוהי פסיקה קשה ותמוהה. בגמרא (כח). כבר מובא הכלל “כל ספק בשחיטה - פסולה”, מלבד זאת, מה בין ספק נבלה לנבלה? הרי שתיהן אסורות באכילה.

בפרק ג' הלכה י"ח, נותן לנו הרמב"ם הסבר על פסולי השחיטה:

“כל מקום שאמרנו בשחיטה פסולה הרי זו נבלה, ואם אכל ממנה כזית לוקה משום אוכל נבלה שאין מוציא מידי נבלה אלא שחיטה כשרה כאשר צוה משה רבינו ע"ה כמו שביארנו, וכל ספק בשחיטה הרי הוא ספק נבלה והאוכל ממנה מכין אותו מכת מרדות.”

בהלכה זו הרמב"ם מביא לנו נפקא מינה להלכה. האוכל מבשר ספק נבלה לוקה רק מכת מרדות, שלא כמו אוכל כזית נבלה שלוקה ארבעים מלקות.

נשוב לעניין בו פתחנו, עולמות השחיטה השונים במשנה ובתוספתא. כפי שכבר אמרנו, המשנה הציגה לנו עולם של שחיטה שהיא פעולה מסוימת שיש לענות על הגדרותיה הטכניות. כאשר התבצעה פעולה שלא עונה על הגדרות אלו, הבהמה היא נבלה. בתוך עולם השחיטה ישנם הרבה מקרים שונים ומשונים, מקרי דיעבד ומקרים מלאי חששות, אך כל המקרים הללו נקראים שחיטה, בכל המקרים הללו הבשר מותר באכילה.

בתוך עולמה של המשנה בלבד, ההבדל בין שחיטת דיעבד לנבלה הוא בולט, הגבולות מאוד ברורים.

אך כאשר עולם המשנה מתנגש בעולם השחיטה של התוספתא - עולם השחיתות הכשרות והפסולות, נוצרת בעייתיות. מקרי דיעבד שהיו בטוחים בתוך גבולות עולמה של המשנה מאבדים את ערכם ונראה שהם קרובים לשחיטה פסולה. מתקבל הרושם שעולם השחיטה הוא עולם שיש בו כמה דרגות: ישנם שחיתות כשרות, ישנם שחיתות דיעבד וישנם שחיתות פסולות. תמונה כזו היא בעייתית כי היא מובילה לדרגות כשרות בבשר. ישנו בשר 'כשר יותר' וישנו בשר 'כשר פחות'. מחשבה זו היא מחשבה תמוהה, שהרי עניינה של השחיטה להכשיר את הבשר לאכילה, או שהבשר הוכשר או שהוא אסור באכילה, ולא ייתכנו דרגות ביניים.

¹³ ואכן כך השיג הראב"ד בהלכה זו: “וצריך לבדוק כן אחר השחיטה וכו'. א"א כבר הסכימו חכמינו שאינו צריך אא"כ רוצה לשחוט אחריה, שלא אמרו בגמרא צריך לבדוק, אלא השוחט ונמצאת פגומה, ואילו היה צריך היו אומרים כן, כמו שאמרו השוחט צריך שיבדוק בסימנין אחר ששחט.”

¹⁴ במיוחד לאור הבנת הגמרא שם “רב הונא כשמעתי”, שמועה זו של רב הונא הובאה בדף הקודם (ט): “רב הונא, דאמר: בהמה בחייה בחזקת איסור עומדת...” וכן הבינו רוב הראשונים וכך גם נראה בנושאי כליו של הרמב"ם.

¹⁵ כך הבינו כמה ראשונים ועיין בכס"מ שתיירן את קושיית הראב"ד.

הביטוי "ספק נבלה" מופיע בהלכות שחיטה לרמב"ם מספר לא מבוטל של פעמים. זהו ביטוי שהרמב"ם חידש. בגמרא לא מצאנו ביטוי כזה. ישנן בעיות בגמרא שהסתיימו בתיקו, אך ידוע לנו הכלל "כל ספק בשחיטה - פסולה". בכמה מן המקומות "ספק נבילה" הוא מושג שהרמב"ם חידש לגמרי.

כאשר הבהמה היא נבלה אז לא היתה כאן שחיטה, אך כאשר היא "ספק נבלה", זה אומר שהיה כאן ספק שחיטה.

ניתן לראות זאת בבירור כאשר הרמב"ם כותב על האיסור לשחוט "אותו ואת בנו" בהלכות שחיטה פ"יב ה"ג:

"אין איסור אותו ואת בנו נהוג אלא בשחיטה בלבד שנאמר: 'לא תשחטו', בשחיטת שניהן הוא האיסור, אבל אם נחר הראשון או נתנבל בידו מותר לשחוט, וכן אם שחט הראשון ונחר השני או נתנבל בידו פטור."

האיסור קיים רק כאשר שוחטים שחיטה כשרה גם אותו וגם את בנו באותו יום, אך כאשר אחת השחיטות התנבלה אין כאן איסור.

דבר זה מביא לפסיקת הרמב"ם הבאה (שם, הלכה ה'): "

"השוחט את הראשון והרי הוא ספק נבלה אסור לשחוט השני, ואם שחטו אינו לוקה."

כאשר בא השוחט ושחט בהמה והיא ספק נבלה, אסור לשחוט את בנה באותו יום, מכיוון שהיתה כאן ספק שחיטה. אך אם בכל זאת הוא שחט, אינו לוקה, מכיוון שיש כאן ספק אולי לא התבצעה שחיטה.

הבנה זו בולטת עוד יותר על רקע ההלכה הקודמת להלכה זו (הלכה ד):

"חרש שוטה וקטן ששחטו בינם לבין עצמן את הראשון מותר לשחוט שני אחריהם, לפי שאין שחיטתן שחיטה (כלל)."

הרמב"ם ביצירתו את מושג "ספק נבלה", יצר לנו תחום מעומעם של שחיטה כי לא ברור אם התבצעה שחיטה. גם בעולמה של התוספתא וגם בעולמה של המשנה היה גבול מאד ברור האם זו שחיטה או לא. אך הרמב"ם הפך את הגבול הזה מקו דק לשטח מעומעם שלם. השטח המעומעם הזה מרפד את התנגשות עולמות המשנה והתוספתא. היתה לנו בעיה, מקרה הדיעבד של המשנה התקרב לגבול השחיטה הפסולה של התוספתא. הרמב"ם יצר את התחום של ספק נבלה

כדי להפריד ביניהם. כעת, אין גבול דק בין שחיטה כשרה לפסולה, אלא יש לנו תחום מעומעם שלם, ספק שחיטה, ספק נבלה. הברש אמנם אסור באכילה, אך אין זה סימן שלא התבצעה שחיטה.

בהלכות שהבאנו לעיל (פרק א' הלכות כ"ד-כה) כדוגמא להתנגשות העולמות, ניתן גם לראות את הפתרון:

"וצריך לבדוק כן אחר השחיטה שאם מצא בה פגם אחר השחיטה הרי זו ספק נבלה שמא בעור נפגמה וכששחט הסימנים בסכין פגומה שחט, לפיכך השוחט בהמות רבות או עופות רבים צריך לבדוק בין כל אחת ואחת שאם לא בדק ובדק באחרונה ונמצאת סכין פגומה הרי הכל ספק נבלות ואפילו הראשונה.

בדק הסכין ושחט בה ולא בדקה אחר שחיטה, ושבר בה עצם או עץ וכיוצא בהן ואחר כך בדק ומצאה פגומה שחיטתו כשרה, שחזקת הסכין שנפגמה בדבר הקשה ששבר בה, וכן אם פשע ולא בדק הסכין או שאבדה הסכין עד שלא יברוק שחיטתו כשרה."

הרושם העלול להתקבל מהמשפט "וכן אם פשע..." מנוטרל מראש ע"י ה"ספק נבלה". אם הסכין נמצאה פגומה, זה לא אומר שלא היתה שחיטה, אלא שהיה ספק שחיטה. לכן אם פשע ולא בדק לאחר שחיטה, השחיטה כשרה בדיעבד, מכיוון שמעמידים את הסכין בחזקת כשרות על סמך הבדיקה שלפני השחיטה. (זוהי לא שחיטה הכשרה בשעת הדחק מכיוון שגם אם הסכין נמצאה פגומה לאחר שחיטה, אין ראייה לכך שלא היתה שחיטה, אלא אנו בספק).

בהרבה מקומות בהם הרמב"ם פוסק "ספק נבלה" הוא מקדים רפואה למכה. בין שחיטת דיעבד לשחיטה פסולה ישנו תחום רחב של ספק שחיטה. זוהי לא פסיקה נקודתית, זהו תחום נוסף בשחיטה. הרמב"ם בונה את עולם השחיטה שלו בצורה כזו שישנו תחום של שחיטות מותרות באכילה, תחום המכיל שחיטות לכתחילה ושחיטות דיעבד. תחום זה מוקף בשטח הספק, ספק שחיטה וספק נבלה. רק מעבר לשטח הזה נמצאת הנבלה - הבהמה שלא בוצעה בה שחיטה כלל.

כך הוא יוצר שילוב יפה בין עולמה של המשנה לעולמה של התוספתא.